

ÇENGİNAME'NİN
-EYÜPTE MEDFUN ENDERUNLU FAZİLİN ESERİ-
MÜZİK KAYNAĞI OLMA
BAKIMINDAN DEĞERİ

Yard. Doç. Dr. Recep USLU

1958 Yılında Ordu'da doğdu. Atatürk Üniversitesi Fen edebiyet Fakültesini bitirdi TDV İslam Ansiklopedisi yazar gurubu içinde yer aldı. Tarih alanında yüksek lisans ve doktora yaptı. Türk Müziği Tarihi hakkında kitap ve birçok bilimsel makale yayınladı. Müzikoloji bölümü için Türk Müziği kaynaklarını hazırladı

Yıllar boyunca Eyüp Sultan'ın bulunduğu mekanda gömülme bir çok kişinin arzusu olmuştur. Bazıları burada gömülme için burada yaşamağı, burada hayat sürmeğı, ve hatta burada ölmeğı tercih etmiş, bazılarında ise çok farklı sebeplerle burada gömülme nasip olmuştur. Bu nedenle bir çok ünlü kişi Eyüp'te gömülmüştür.

Eyüp'te medfun bulunan meşhurlardan biri de Enderunlu Fazıl'dır. Kısaca hayatını özetlersek⁽¹⁾ asıl adı Hüseyin olan Enderunlu Fazıl, Akka'da 1756-57 (h. 1173) yılında doğdu. Akka'dan on dokuz yaşlarında iken İstanbul'a getirilip 1775'te Enderun'a alındı. Ancak çeşitli nedenlerden dolayı 1783'te Enderun'dan çıkarıldı. İstanbul'da on iki yıl kendi halinde yaşadıkdan sonra, III. Selim'e ve devletin ileri gelenlerine özellikle Enderunlu Ratib Efendi'ye Hubânnâme adlı eserini 1796'dan önce bu zat için yazdığı bilinmektedir- yazdığı dokunaklı kasideleri dikkat çekmeyi başardı ve ondan Rodos vakıflarıyla ilgili bir görev aldı. Fakat İstanbul'dan uzakta yaşamak istemiyordu. Oradan saray büyüklerine yazdığı kasidelerle dikkat çekmeğe devam etti.

Yazdığı yeni görev isteyen dilekçeleriyle önce Halep, daha sonra Erzurum defterdarlığı görevlerinde bulundu. Fakat orada barınamayarak geldiği İstanbul'da yapılan şikayetler üzerine tekrar Rodos'a sürüldü (1799). Bir yıl sonra Rodos'ta gözlerini kaybedince, sürgün cezası affedildi, İstanbul'a döndü ve muhtemelen yerleştiği Eyüp semtinde on yılını yatakta geçirerek 1810'da öldü.

Hubânnâme'den başka *Divan*, *Defter-i Aşk*, *Zenânnâme*, *Çengînâme* adlı eserleri vardır. Eserlerinde mahalli hayatın izleri görüldüğü için edebiyat yönünden daha çok sosyal hayat açısından dikkat çekicidir. *Zenânnâme* ve *Hubânnâme* adlı eserler, yazar hayatta iken minyatürlenmiştir. 1776 ve 1793 tarihli minyatürlü *Zenânnâme* ve *Hubânnâme* nüshaları British Museum (nr. Or. 7094) ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanelerinde (nr. T.5502) mevcuttur.

Enderunlu Fazıl'ın ele aldığımız *Rak-kasname* adıyla da bilinen *Çenginame* adlı eseri, çeşitli yerlerde görüleceğı gibi adıyla Türk müziğı kaynağı olarak dikkati çekmekle birlikte müzik açısından şimdiye kadar in-

celenmemiştir. Bu makalede eserin bu yönüne değinilecek ve bir değerlendirme yapılacaktır. Eser birçok defalar basılmıştır.

Eserin adını oluşturan çengi, bilindiğı üzere Osmanlı tarihinin başlangıç dönemlerinde müzik eşliğinde oynayan kadın ve erkeklere denirdi. Nitekim Fatih dönemine ait vesikalarda çengi erkeklerden bahsedilir.⁽²⁾ XVI. yy. Orta Asya müzisyenlerinden Derviş Ali de bir zamanlar çengi olmalı ki bu unvanla meşhur olmuştur.⁽³⁾

Çeşitli mecmualarda bestelerinden bahsedilen İstanbul Beşiktaş Mevlevihane'si şeyhi hafız ve neyzen ayrıca bir musiki risalesi sahibi olan Yusuf Dede'nin (ö. 1669) adı da bazen Yusuf Çengî olarak kaydedilmiştir.⁽⁴⁾ Ali Ufki, Kantemiroğlu ve Kevseri'nin nota mecmualarında A'ma Çengî, Çengî Cafer, Çengî Mustafa gibi bestekarların eserleri kaydedilmiştir.

Çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgilere göre çengilerin kıyafetleri sanıldığı gibi açık saçık değildi. Kolları ve etekleri uzun elbiseler giyerlerdi. Kolların yen kısmı biraz geniş, etekleri de parçalı olurdu. Başlarında fes bulunur, uzun saçları görünürdü. Çengiler kol denilen guruplardan oluşurdu. Sarı çizme giyen Kolbaşı ve yardımcısının dışında üç veya on iki kişiden oluşan bir gurupta, sıracı denen dört kişilik çalgı takımı, yarıdaklar, aynacılar bulunurdu. Çengi erkek veya kadınlara eğlence yapılacak yerde bir oda düzenlenirdi. Buraya kadınlar dahil dışardan hiç kimse giremezdi. Çengiler eğlence meydanına gelince sıracıların keman, daire, çalpara çalgıları eşliğinde meydanı üç-dört kere dolaşırlar, kolbaşı ve yardımcısının meydana girip kendilerine uygun gördükleri yere oturduktan sonra işaret etmesi ile müzik eşliğinde dansa başlardı. Genellikle çengiler oynarlarken göbek atma, topuk vurma, omuz veya kalça titretme, göğüs sallama, kendini geri atma gibi seksi dans hareketleri yaparlardı.⁽⁵⁾

Enderunlu Fazıl'ın *Çengînâme*'yi yazdığı tarih tam olarak bilinmemektedir. Yazarın bu eseri en geniş zaman dilimi olarak 1783-1810 yılları arasında yazdığını varsayarsak, III. Selim ile IV. Mustafa'nın saltanatı zamanına denk gelmektedir. Kaldı ki son on yılda kör olduğu için böyle bir eseri daha erken

1) Küçük, "Enderunlu Fazıl", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XI, 188-189.

2) bk. Recep Uslu, *Fatih Devrinde Musiki ve Musikişinaslar*, 1999, basıma hazır çalışma.

3) bk. Recep Uslu, "Necmeddin Kevkebi ve Derviş Ali Çengî'nin Musiki Risaleleri Üzerine", *MM*, sy. 469, 2000, s. 61-66.

4) bk. Mustafa Ağa, *Mecmuai Güfte*, kütüphanedeki yazma; Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, 1,146.

5) Melek, "Eski Devirlerde Köçekler ve Çengiler," *Resimli Tarih Mecmuası*, IV/47, 1953, s. 2706-2707; Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, s. 112 vd.; Aslan, *Türk Edebiyatında Manzum Surnameler*, s. 268-269; İnak, s. 43-45.

yazmış olmalıdır. Bu durumda eserin XVIII. yy. sonunda yani Sultan III. Selim zamanında yazılmış olduğu kabul edilmelidir.

Çenginâme (veya *Rakkasnâme*), Allah'a Hamd kelimesi ile başlar. Mesnevi kısa bir girişten sonra, yazılış sebebi ve çengilerin özellikleri olmak üzere iki kısımdan ibarettir.

Kasidenin "hamdele" girişinde yazar kainatın sahibi insanlara aşkı veren, hikmetli tecellilere sahip, felekleri donatan, pak insanı yaratan cihan sahibine hamd eder. Allah kainatı yaratınca, insanın Allah'ın yarattıkları karşısında raksa başladığını belirtir. O, hiç bir ayırım yapmadan bütün insanlara güzellik verdi, alemi onun lütfu kapladı.

Enderun'lu Fazıl'ın eserinden Kağthane'de eğlenen kadılar

Her güzelin farklı bir gidişi vardır. Allah insanlara ayrıca farklı farklı mizac vermiştir. Kimisi nefret eder, kimisi aşık olur. O, güzelere güzellik verip aşıkların gönlüne aşkı bel eder. Akıl alıcı güzellerin karşısında, en akıllıların bile yapacağı pek bir şey yoktur. Çengilerin kimisi nazlı rakkas, kimisi bütün hevesleri kendinde toplayıcı özelliklere sahiptir. Ama bütün bunlarda Hak'ın kudretine işaretler olmakla birlikte onlar yine de birer tehlikedir ve ancak Allah, onlara duyulan arzudan bizi kurtarabilir, sinemizi bu tehlikeden temiz tutabilir.

Yazar Enderunlu Fazıl, *Çenginame*'nin yazılış sebebini de şöyle anlatır: Bir gün bir mecliste kadılar, mollalar, söz ehli kimseler, bilginler ve eşrafın bir araya geldiğini, her birisinin tutuldukları güzelleri övdüklerini görür. Dile getirilen çengiler içinde sırasıyla Yorgaki, Mişon, Yasemen, Gülziba, Darçın, Çeşmîafet, Tavşan, Dilber, Gamze-i Ahu, Mehtab, Fidan, Afitab adlı birbirinden güzel ve oynak çengiler anılır. Şairin de orda olması sebebiyle şaire güzel çengiler için bir kaside yazmasını isterler. Fakat şairimiz onlar için farklı bir oyun oynar. Çengilerin özelliklerini anlattığı kısımda zaman zaman çengileri övmekle birlikte onları aynı zamanda yerer.

İlk önce adını andığı Todori'nin ellisekiz yaşında, güzelliği kaybolmuş bir şarap fıçısı gibi görünümü olsan, çok kıllı fakat berberde kıllarını aldırman bir çengi olduğunu anlatır. Bu tür ifadelerle zaman zaman müstehcen anlamlara işaret eder. Bunu beğenmediğini gören davetçinin elinde altı-yedi kadın ve kız kardeşi ile annesinin olduğunu şu beyitlerle ifade eder.

*"Todori ellisekiz yaşında/ hem ferinin zahmeti var başında,
Muy zannetme heman kaşında/
Deliormanı kadar kılları var,*

*Bir kıranta Venedik elçisidir/ sanasın Kuds-i şerif hacısındır,
Ten-i murdarı şarap fıçısıdır/ Kafirin hasılı kokmuş deri var,
Muy ile ruyi olur bir kıl elin/ ana cımbısla çeker hayli emek,
San debbağhaneye girmiş o köpek/ anı oğlancık eden berberi var.
.....
Buyurun haneye davetçi dedi / size yetmez ise ol kahpe gidi,
İşte evla dedi var altı yedi / zen u hemşiresi ve maderi var."*

Anlattığı çengiler içinde Yorgaki güzel edalı, tavırlı, endamlı, burunlu ama Hırvat asıllıdır. Anton nazik, eli ağızı düzgün, nazlı olmakla birlikte yaşlı yüzüne sinekler üşüşmüş benzetmesi ile yaşlandığını, güzelliğinin kalmadığını anlatır. Yasemen teni güzel görümlü ama yaşlı, güzelliği olmayan, boyu kısadır. Panayot tilki gibi biraz deli, yürüyüşü dengesiz, esmer, ama çehresi hoş görümlü bir Yahudi'dir ve güvenilir değildir. Mısırlı Şevki şarkı sözlü ama güzelliği olmayan, Yahudi dönmesidir. Baş kel olduğu için devamlı fesle gezer. Altıntop arkası büyükçe bir Ermenidir. Bunlar gibi Benli Nergis, Zernişan, Yıldız, Mehtab, Kız Mehmed, Yeni Dünya, Fıstık, Yasemen, Pandali, Dildare, İstavri, Küçük Anton, Afıtab, Şakir, Dilbend, Küçük Afet, Zülfikar vb. kırk üç meyhaneye çengi ve köçeğinin ismini anar ve özelliklerine değinir.

Enderunlu Fazıl manzumesinde:

*"Erdi payane kalem ahengi/ ber taraf eyledi yaran-ı çengi,
Oldu manzumesi bir kavli çengi/ İşte kırk üç sayılır dilberi var,"*

diyerek çengilerden 43 kişinin adını andığını belirtir.

Çengilerin Kağıthane'de oynadıklarını, bir oyunlarının Arap oyunu olduğunu, Kolbaşlarının bulunduğu ve zuna ile oynamaya başladıklarını, oyunlar sırasında maniler okunduğu, seyredenlerin oyunları taklit ederek eşlik ettiklerini eserin sonlarına doğru yer alan beyitlerde belirtir.⁽⁶⁾

*"Seyrine çıktı anın peñç havas / yine meclisde terlateri var,
Oldu mezun kılmak suması / başladı raksa suhen manası,
Bu Kağıthane'de kevn-i sahrasıl/ bir acep arsa-i pehnaveri var,
Sarılır hameye hep maniler/ Sanki fitan oyunu taklid eder,
Arab oyununa çıkmış güya/ taze mazmun gibi bir kaşmeri var."*

Sonuç olarak Enderunlu Fazıl kendi yaşantısının da bir yansımasını aktaran bu eserinde çengilerin güzel ve çirkin bulduğu bir çok özelliklerini anar. Fakat bu özellikler içinde hep çengilerin fiziki ve ruhî özelliklerini anlatılıp, müzik tarihine ışık tutacak bir oyun çeşidi anlatımına, makamlarla ilgili terimlere, şarkılara veya enstrümanlara ait hiç bir şey söylememektedir. Hatta o yıllarda çengilerin kaç çeşit kol olduklarını, kaç kişi olduklarını, hangi sazları çaldıklarını belirtmemektedir. Bütün bunlar eserinin yazıldığı devirde ünlü bazı erkek çengilerin eğlendirmeğe devam ettiğini göstermekle birlikte Çengînâme'nin iyi bir müzik kaynağı olmaktan uzak olduğunu da göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ali Ufki, **Mecmua-i Saz u Söz**, tıpkıbasım, haz. Şükrü Elçin, Ankara 2000
- Arslan, Mehmet, **Türk Edebiyatında Manzum Surnameler**, İstanbul 2000
- Enderunlu Fazıl, **Defter i aşk**, İstanbul 1286, s. 102-113
- İnâk, Gülçin, **Osmanlılar Zamanında İstanbul'da Eğlence Hayatı**, yüksek lisans tezi, 2000, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Koçu, Reşat Ekrem, **Tarihimizde Garip Vakalar**, İst. Varlık yay. 1971, s.76
- Küçük, Sabahattin, "Enderunlu Fazıl", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1996, XI, 188-189
- Melek, Z., "Eski Devirlerde Köçekler ve Çengiler", **Resimli Tarih Mecmuası**, IV/47, 1953, s. 2706-2707
- Mustafa Ağa, **Mecmua-i Güfte**, özel kütüphanemdeki yazma
- Özalp, M. Nazmi, **Türk Musikisi Tarihi**, I-II, Ankara ts.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y., **Asırlar Boyunca İstanbul**, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi ilavesi, ts.
- Uslu, Recep, **Fatih Devrinde Musiki ve Musikînaslar**, 1999, basıma hazır çalışma
- Uslu, Recep, "Necmeddin Kevkebi ve Derviş Ali Çengi'nin Musiki Risaleleri Üzerine", **Musiki Mecmuası**, sy. 469, 2000, s. 61-66

6) Enderunlu Fazıl, **Defter i aşk**, s. 102-113; Koçu, **Tarihimizde Garip Vakalar**, s. 76.